

Illés
Endre
80
éves

ILLÉS ENDRE

Olvasás közben

Főhajtás az *Olvasás közben* írója, Ignotus előtt. Kölcsön kell kérnem könyvének címét. Nem tudom egyszerűbben összefogni a jegyzeteimet.

A KÖZNAPI ÉS A KÖLTŐI STÍLUSRÓL

Érdekes, sok helyt fel-felvillanó szikrájú könyvet olvasok, Lukács György ifjúkori levelezését a Thália-korszaktól a heidelbergi éveikig, pontosabban 1917-es visszatéréséig Budapestre.

Fontos könyv is, mert itt pillanthatjuk meg legközvetlenebbül, tehát leg-hitelesebben a fiatal Lukács fiatal hiteit, a *status nascendi* állapotot, az intimítást, amivel csak egy-egy levél ajándékozhat meg. A legtöbb levél Lukács halála után a heidelbergi Deutsche Bank széfjéből került elő, egy bőröndből — ottfelejtette őket. Nyilván szándékos emlékezetkihagyásról van szó. Aki ezeket a leveleket írta és kapta, olyan határozottan változtatta meg életét, hogy az indulás dokumentumai — s jórészt emberei is — érdektelenné váltak számára, többé nem fordult hátra. De az egész életmű mégis így válik teljessé: az emberélet teljes ívével, az előzményekkel is.

Gazdag kötet; felsorakoztatja az érdekes (s még mindig figyelemre méltó) ifjúkori művek érlelődésének körülményeit, a városnevekkel jelölhető, nagy, európai háromszögeket, a rokon és ütköző esztétikai iskolákat. A korai Lukács-írásk fogadtatását. A kényszerű, gyakorlati kompromisszumokat. Akkori terveit. Emberi kapcsolatait, melyek egyéniségének és életútjának alakulásában szerepet játszottak: ő maga osztályozta őket, voltak, akik a „Centrumot érintették”, másokat viszont csak „fegyverbarátainak” tekintett („itt együttthaladá-

sokról van szó, és ha az utak elválnak — akkor elválnak az emberek is”), s maradtak nagy számmal a „protokollárisok” és a közömbösek.

Az ifjúkori levelek kötete igazában egy nagy tanulmányt érdemel, semmiképpen nem helyezhető el a széljegyzetek síkján. Ide inkább idézetek kívánkoznak.

Az idézetekből egyelőre legalább kettőt:

... de mielőtt kiemelném őket, a szereplőkről néhány adat. A „Centrumot érintő” barátok közé tartozik a fiatalon, tüdőbajban meghalt, berlini Popper Leó, művészetkritikus, Lukácsnak nemcsak barátja, hanem értő és szigorú bírálója is. Haláláról ketten tudósítják a Firenzében élő Lukácsot, két „fegyvertárs”: Polányi Károly gazdaságtörténész az egyik, Balázs Béla az író, a másik. Leveleik az ingerlő stílusremeklés példái.

Polányi, a hétköznapi stílus képviselője, Lukács György húgának címezi levelét („Igen kérem, küldje el ezeket a sorokat Gyurinak, akinek az olvashatatlan címe ugyan a zsebemben van, de az nem elég”). A levél:

„Nagyságos asszonyom — tegnap eltemettük Leót, és ez a temetés iróniával koronázta meg az ő szomorú életét. Zavaros, rideg, elő nem készített, majdnem ellenséges aktus volt. Egy telefontemetés. Egy szolga a láthatáron. Lézengő 8—10 ember, akinek sejtelve sem volt, mi lesz. Hirtelen, amikor lézengve ültünk egy nagy csúnya hallban, egy harmónium megszólalt és egy bronz edényféle lassan elsüllyedt az oltár elé. Senki sem sejtette, hogy ott a halottunk fekszik. Ottó meg én a zakónkat ott akasztottuk fel mellette és nem sejtettük. Ez 3 percig tartott. Ezzel vége volt. De ezt nem tudta senki. Közben »a« szolga egy kis kenyereskosárral (vagy egy karlsbadi ostyaskatulya teteje volt?) levágott asztra- [ősziróza] fejeket adott oda (én azt hittem, papírból vannak), és a publikum bedobálta a mesterséges sírgödörbe. Eztán álltunk. És ültünk. Végül azt mondta a szolga: »Hölgyeim és uraim, méltóztassanak kísétálni.« A publikum, amely talán akkor vette észre, hogy nem publikum, hanem gyászoló közönség — ezzel tudomásul vette, hogy a dolognak vége van. — A hamvasztás, az — a »beérkezendő hatósági engedély bevárása után« — majd valamikor lesz. Az emberek villanyosokra ültek, a gazdagabbak kiszálltak a villanyosokból és automobilkba ültek. Így volt...”

És Polányi érzékletes tudósítását rögtön folytatom a magas költészettel, a Párizsban tartózkodó Balázs Béla levelével:

„Kedves Gyuri... Leó meghalt. — Jobbra-balra elhullanak az embereink. Először meghalnak a szép emberek. Most még vagyunk egyenként katonák. De nemigen van már kinek számára verekedni. Nemigen van már, aki a bórunkat igya. Hát csak az Istennek dolgozunk. Ezt oly mély vallásos iszonyatossággal éltem át, hogy soha még így testvérednek nem éreztem magam. Mert én itt a párizsi hatodik emeletről látom és hallom, hogy vigad a világ. Nagy mozgolódások nálunk és máshol, harcok és diadalok, de se mostani, se jövődő helyemet nem látom bennük. »Az Isten nem akarja a magyar reneszánszot.« — Akkor vajon mit akar tőlem például? Hiszen a te munkád ügye nagyon odaszámított volna. Én azt, hogy mostanában így fellázadt az »élet« ellenem (ha nem is olyan mélyen, mint ellened) — egészen szimbolikusnak látom. Nekem semmi értelmem sincsen Magyarországon — és az sem biztos, hogy máshol igen. Nem úgy néznek ki a dolgok. Azt hiszem, ha nem sikereim volnának, sem tudnám soha többé értelmemet érezni. Hát csak Istennek dolgozom. Ezeket azért írom, mert oly különös, hogy Leó halálhíre revelálta bennem. Csodálatosan függnek össze a dolgok. Meg fogom írni a viszonyotoknak a misztériumát, az enyémet írván meg Zoltánhoz [Kodály] a regényemben. Nem furcsa, hogy minden főbb művem sírkő tulajdonképpen? Mind! Mit jelent ez? Majd ha mind el lesznek temetve, én is kész leszek. — Szeretném tudni, hogyan élsz most ott Firenzében. Szeretném, ha idejőnnél Párizsba. Csak egészségi, lelki higiénié okokból. A munkához egészség kell, és kezdem hinni, hogy a magány csak

egészséges embereket gyógyít. Minden nő benne. És az győz, amiből több volt. Azt hiszem, jó volna, ha idejönnél. — Hát meghalt Leó. Valami rántást éreztem a hozzád való viszonyon. Nem lesz más, de kizárólagosabb. És nekem is meghalt vele valakim. Úgy érzem ma a lelkemet, mint egy sirkőkereskedést, ahol előre állnak készen a keresztek a még élők számára.”

A beparfümözött levelet olvasva arra gondolok: néha mégis sajnálom, hogy Balázs Béla annyira kedvelte ezeket a kristály-üvegcsékben őrzött, mákonyos, már-már füstölgő, távol-keleti illatszereket.

SZENT DÉNES FEJE

A magyar próza új hullámának egyik regényét olvasom, azt a híreset.

Nehezen töröm át magam az első húsz oldalon. Később már könnyebben jutok tovább, de egyszer-egyszer pihennem kell. Az egyik „cigarettaszünetben” eszembe jutott Lytton Strachey esszéje Madame du Deffandról.

A tizenhetedik és tizennyolcadik század nagy szalonvilágát idézi fel Strachey, intim freskókat festve.

Madame du Deffand estélyén egy bíboros Franciaország védőszentjéről, Saint Denis-ről beszélt. Az ismert részletet — (hogy a szent, miután lefejezték, felemelte és elvitte a fejét) — megtoldja a kevésbé ismert folytatással: Dénes a Montmartre-ről, ahol lefejezték, a hat mérföldnyire álló templomba vitte a fejét, a későbbi Basilique Saint Denis-be.

— Gondolják meg, hölgyeim, hat mérföldet tett meg.

Áhítatos csönd.

De Madame du Deffand váratlanul megtöri a csöndet.

— Ah, Monseigneur, az ilyen esetekben csak a kezdet nehéz.

Tovább olvasom a regényt.

EGY KISGYEREK ÉS AZ EMBERISÉG

Dosztojevszkij felkavaró egyenlete: ha egy kisgyerek halálával meg lehetne menteni az emberiséget, a kisgyereket mégsem volna szabad megölni.

BARÁTKOZOM NICCOLÓVAL

Machiavelliről tervezek drámát. Még csak olvasom őt, hatalmas életművét, s az alig feltérképezhető Machiavelli-irodalmat.

Nemcsak *A fejedelem* írója. Megirta *Firenze történetét* is. És mintha ezt a két munkát összegezte volna a *Titus Livius első tíz könyvéről* írt nagy tanulmányában. És *A háború művészete* — csak nem feledkezhetem meg róla? S a pontosságukkal remeklő követjelentései! És történelmi miniatűrjei, ezek a pompázatos esszék! Most éppen Castruccio Castracani portréjánál tartok, Lucca, Pisa és Pistoia kényura volt.

Milyen villogó dialógusokkal tud Machiavelli jellemezni!

A haldokló zsarnok végrendelkezése — utódjának mondja:

— Nagy hatalmat ruházok át rád, de igen fájlalom, hogy e hatalom gyenge lábakon áll és bizonytalan. Tiéd marad Lucca városa, amely sohasem fog uradalmaddal kiegyezni. Tiéd lesz Pisa, ahol az emberek álnok és szeszélyes természetűek, bár a város polgárai megszokták, hogy többnyire szolgaságban éljenek. Pistoia-t is birtokolod még, ezt a megosztottsága miatt hűségre alig képes várost. Szomszédaid, a haragvó, ezernyi módon megbántott és végleg

le nem győzött firenzeiek, akik jobban örülnek majd halálom hírének, mint amennyire örülnének egész Toscana meghódításának. Nem helyezheted bizalmadat a milánói hercegbe és a császárhoz, mert messze vannak, nehézkesek és a segítségük mindig későn érkezik. Semmi másban nem reménykedhetsz, csak a saját igyekezetekben.

Erre az „igyekezetre” tanított Machiavelli a főműveivel.

S mivel fejezi be a portrét?

A luccai zsarnokot végül megkérdezik, hogyan temessék el?

— Arccal lefelé! — rendelkezik Castruccio. — Arccal lefelé, mert tudom, hogy milyen feifordulás támadt itt halálom után.

A feifordulás és a felülkerekedés filozófiája izgatja Machiavellit haláláig.

BELIA GYÖRGY

József Attila metaforáját kell idéznem: köszörűn sikoltó időt élünk — sok, nagyon sok a jóbarát-halott körülöttünk. Julow Viktor, Szobotka Tibor, Bernáth Aurél, Jékely Zoltán, s ebben a sorban áll Belia György is. Köszörűkővön sikoltó koratavasz ez.

A halál mindig keserű — de a váratlan halál szinte megakasztja a szívünket. Alig néhány napja még együtt ültünk a Szépirodalmi Könyvkiadó tárgyalóasztalánál, együtt mindannyian, a jövőt formáltuk ott, már a holnapot, az elkövetkező évet, terveket röppentettünk fel, terveket ütköztettünk, majd azzal váltunk szét, hogy terveinket tovább simítjuk, a lehetőségekkel egyeztetve, ami feltétlenül megvalósítandó. Egyetlen nap múlt csak el közben. És amikor ismét együtt voltunk, ő már csak a terveiben volt jelen, a széke üresen maradt. Kezünk még őrizte keze szorítását, szinte láttuk és hallottuk őt, de már csak a homlokunk és a dobhártyánk mögött.

A törvények csak azokat kötelezik, akik tiszteletben tartják őket — a többiekre feltételesek. A *Sziszüphosz mítoszának* írója, Camus, nyugtatta magát ezzel a menekvést ígérő, szorongó mondattal. Az a Camus, aki haláláig a francia Gallimard-könyvkiadó egyik főszerkesztője is volt, távoli társunk a kiadói munkában, s ő is a hirtelen halál kiválasztottja. Valóban jogos volt-e Camus bizakodása? A törvény valóban feltételes érvényű, ha nem tiszteljük? Fáradhatatlan, kedves, bizakodó barátunk. Belia György is mintha Camus védőpajzsával próbálta volna kijátszani a halál végül is kijátszhatatlan törvényeit. A rátörő fáradtság, minden kétely és csüggedés elől a munkához menekült, egyre több munkával terhelte magát, s közben nem akarta meghallani a megtámadott test intó és kérlelő félszavait.

Az életrajzok, a lexikonok, az emlékezők elsorolhatják: író volt, irodalomtörténész, fordító, szerkesztő — a hosszú sor azonban a valóságnak csak a kisebbik fele. Mert ő úgy volt irodalomtörténész és szerkesztő, hogy valójában *alkotó művész* volt. Alkotott.

Utolsó nagy erőpróbáinak egyike Babits Mihály *Beszélgető füzeteinek* két kötete. Neki köszönhetjük, hogy a Babits-életmű váratlanul két megrázó kötettel gazdagodott. A szét hullt, porló anyagot úgy fogta össze, hogy a kihűlt, félig leírt mondatokba lelket lehelt, az egykori beszélgetésekben ismét artériás, piros vér lüktetett, mert a beszélgető társakat is fel tudta idézni.

A materiába vetett feltétlen bizalmat Hegel a *rabság tudományának* nevezi. És barátunk éppen ebből a rabságból tudott kitörni, és éppen a sértetlenül felmutatott *valóság* teljesebb átvilágításával. A kitágított valóság szép példája filológiai életművének emlékezetes, első nagy sikere, a *Juhász—Babits—Kosztolányi levelezés* kötete, és a levelek köré épített jegyzetállványzat. Az ő elrendezésében egy fényes irodalmi korszak, a Nyugat-évek *előjátéka*

lett a levelezéskötet, a három fiatal költő levelei egymásba fonódnak, egymásnak felelnek, egymás szavába vágnak — *dialogusként* szólaltatta meg az indulást, a fiatalságot, a féltékenységet, a bizakodást, az éppen megszülető irodalmi korszak első szívhangjait, s mindezt úgy, hogy a tények megmaradtak tényeknek, a filológiai felfedezések adatai pontos és sérthetetlen adatok maradtak, semmit nem metszett ketté, nem tolt el a helyéről, nem játszott a *fény-árnyék* megvilágítással — csak éppen életet varázsolt a megsárgult levelekre a *szembefordítás* már-már drámai erejével.

Belia György filológusalkatának lényege a *kutatószenvedély* volt, azaz a filológiai munka előfeltétele. Ez a szenvedély hajtotta őt előre a meredek úton: Ady Endre itt meg amott febukkanó leveleinek számontartásában, hitelességük ellenőrzésében. Negyedszázada jelent meg kitartó munkájáról az első jeladás: *Ady Endre válogatott leveleinek* kiadása. Azóta mindenki csak idézett ebből a kötetből, senki nem bővítette tovább. Erre a sziszifuszi munkára megint csak ő vállalkozott: már nyomdába is került Ady Endre *összegyűjtött* leveleinek három kötete, a gazdag Ady-irodalom területén is felvillanó fényű teljesítmény — és a váratlan halál kegyetlen rendezése: munkája posztumusz mű lesz, így jelentkezik egy-egy ember életében a halál irracionális kegyetlensége.

S hadd szóljak végül az utolsó műről: egy nagy Babits-monográfia első részéről, a fiatal Babits Mihály életét megjelenítő vállalkozásról. A részletek bőségével mutatja be a monográfia a családi fészket, az egyetemi éveket, a Négyesy-szemináriumot, a tanári élet és a magánélet mozgalmas kalandjait, mindaddig, amíg előttünk áll Babits Mihály, a fiatal költő, a *Nyugat* felfedezettje.

A férfikor nagy győzelme egy ilyen nagyívű munka. Még befejezhetette első részét, éppen befejezhetette — de folytatása nincs többé. Minden folytatás megszakadt.

Az irodalom tiszta szívű szolgálatára emlékezem, pedig talán más irányba kellett volna fordulnom: gyengéden meg kellett volna szabadítanom őt attól a maszktól, amit életében oly keményen az arcára szorított, a mosolygó szerénység maszkjától.

AZ ORSZÁGHÁZBAN NAGY LÁSZLÓVAL, SZABÓ MAGDÁVAL